

Відгук

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Олександра Маркіяновича Солецького "Модифікація емблематичних форм українського фольклорного та літературного дискурсів",

висунуте на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук (спец. 10.01.01 - українська література, 10.01.06 - теорія літератури)

Про популярність емблем свідчить хоча б той факт, що книга Андреа Альціаті (1492-1550) "Emblematum liber" (1531) витримала понад 150 видань. Вона й започаткувала жанр літературно-художніх збірників, який набув нечуваного поширення в Європі, а в Україні став відомий ще в кінці XVI ст. Далі емблематизм поширився на проповіді XVII ст. та шкільну драму XVII-XVIII ст. Найвищого вияву емблема набула у спадщині Григорія Сковороди, який, спираючись на європейську емблему, зумів надати їй особливої вишуканості й глибини.

Олександр Маркіянович Солецький у своєму дисертаційному дослідженні "Модифікація емблематичних форм українського фольклорного та літературного дискурсів" розгляд емблематичних форм розпочинає ще з фольклору, далі шукає емблематичні механізми в міфах, у барокових творах, творах нової та новітньої української літератури. Лишень певна вибірковість у творах та іменах, на яких зосереджується автор докторської дисертації, не дозволяє говорити про своєрідну історію емблематизму в українській літературі. Проте й розглянуті взірці з виразними ознаками емблематизму свідчать про вірно обрану проблему й належне їй висвітлення - на рівні, який відповідає рівню докторської дисертації. Уже те, що в "Українській літературній енциклопедії" статті про емблематизм немає, а стаття "Емблематизм" в "Краткой литературной энциклопедии" є, свідчить, що ця

проблема очікувала на людину, яка могла наважитися на її осмислення. Бо хоч у переліку попередників О.М. Солецький і називає українських учених, у працях яких ідеться про емблематизм в українській літературі, вони, як свідчить семінарії «Григорій Сковорода» Л.В. Ушкалова (2004), найчастіше писали про емблематику українського мислителя й поета.

Як і годиться, автор дисертації окреслює параметри проблеми, її понятійно-термінологічний апарат, простежує відмінності між ієроглофом, символом, метафорою, метонімією та алегорією. Окремі підрозділи першого розділу, зрозуміло, він присвячує емблемі у світлі літературної когнітивістики та історіософії емблеми. О.М. Солецький, оглянувши праці про емблему, бачить, що осягнення світу може відбуватися через призму емблеми, яка "створює можливості для осмислення смислових горизонтів і водночас підкреслює їхню умовність та поверховість, адже за кожним конкретизованим вираженням ховається простір недомовленості та нових значеннєвих поглиблень, того сенсового колообігу, що постійно розкриває кордони нових іконічно-конвенційних перспектив та повторювальних шаблонів" (с. 26).

О.М. Солецький пристає до розширеного трактування понять "емблема" та "емблематичність" і поділяє погляди до тих дослідників емблеми, які бачать її витоки в ієрогліфах, піктографіях, в еллінській та римській культурах, біблійній екзегетиці. Він указує на праці, в яких емблема ототожнюється з символом, алегорією, метафорою, в яких превалує думка, що "ці художні явища виходять зі спільного джерела, мають спільну "родову" основу і конкретизують різні форми та типи когнітивного перенесення і стимулювання" (с.44).

О.М. Солецький солідаризується з канадським дослідником Пітером Дейлі, який вважає, що емблематична література не обмежується книгою емблем, а включає в себе "словесне мистецтво в літературі, яке виявляє ті риси, що асоціюються з емблематичними книгами" (с.45). Імпонує йому й думка Олени Григор'євої, яка вважає що "поняття емблематичної конструкції може прикладатись до різних періодів розвитку культури" (с.46). А ще він пам'ятає

слова Д. Чижевського про масовість емблематики, її всеохопність, універсальність та енциклопедичність (с.47), а також думки багатьох учених про емблематичний принцип як основу народження мови, про зв'язок між зародженням слова і міфу (с.48 і далі), про тривалий процес стягування, відбору, сортування візуальних типовостей та вербальних штампів, які врешті набували такого вигляду, який дозволяв нарешті консервуватися й зайняти відповідне місце в книзі емблем, а згодом трансформуватися з жанрового виду в поетологічний принцип (с.57). Очевидно, думки Пітера Дейлі, а також міркування Д. Чижевського, Б. Криси, О. Михайлова, Д. Степовика, Л. Софронової, Л. Ушкалова й стали поштовхом для О.М. Солецького, який взявся до окреслення витоків емблематизму, до етапу, позначеного єдністю художнього мислення, яка потім, зазнавши певних видозмін, набула вигляду, який дозволив, скажімо, Андреа Альціаті, укласти своєрідний реєстр емблем.

У розділі II "Емблематична модель гносеології: слово як "емблема" О.М. Солецький посилається на Пітера Дейлі, який вбачає в грецьких епіграфах, класичних міфах, ренесансних колекціях "Locī Communes" ("Загальні принципи теології"), "The Tablet of Sebes" ("картина Кебеса"), інтерпретаціях єгипетських ієрогліфів, пам'ятних гербах, геральдиці, символізмі та екзегетиці перехідну систему до об'ємної іконічно-вербальної структури чи відображення простих сенсів у багатокомпонентній інтермистецькій презентації (с.63-64), який уже в слові-емблемі пропонує бачити образ, що має якості, пов'язані з емблемою (с.64). Це дає простір О.М. Солецькому для співвіднесення структури емблеми зі структурою слова (с.64), для виявлення "емблематичності" в уснопоетичній системі (с.65). При цьому він спирається ще й на метод інтерпретації Макса Мюллера, який полягає в пошуках зв'язків між візуальним образом предмета, його назвою та символічним значенням. Повертаючись у часи зародження мови, номінування предметів, М. Мюллер робить висновок, що саме тоді розпочався процес емблематизації досвіду, узгодження зримого та вербального (с.67). О.М. Солецький кличе на допомогу ще й Л. Вітгенштайна, Е. Кассіра

та О. Потебню, щоб нагадати про багатозначність слова, яка врешті долається в "зовнішніх візуальних подразників, соціального семіотичного контексту та індивідуальних перцептивних відображень" (с.71), а також розмаїтих узгоджень (с.73), авторських напластувань (с.75), що й призводить до появи моделей, названих пізніше "емблематичними" (с.70). Модель проходить через деталізацію, корегування, узгодження "побаченого" й усвідомленого, про що пише В. Вундт, долання, "мерехтіння смислів", щоб набути рис, які надаються класифікуванню (с.77).

Пітер Дейлі, пише О.М. Солецький, наполягає на присутності в цих процесах дидактичних сенсів і досвіду, про що в розділі III, названому "Емблематичні форми фольклору", присутності "сюжету та оповідної історії, яка розкриває, пояснює та увиразнює (інтерпретує) особливість/сакральність іконообразу" (с.94). Вкрай важливими, доводить О.М. Солецький, є й "істинність" оповідної історії (с.95), "емблематизовані інсценізації" (с.119), паралелізм, суміжність, аналогія, синкретизація, герменевтична практика як "вияви емблематичного позначення конкретних уявлень та переконань" (с.126). Вони, взаємодіючи та взаємодоповнюючись, формують магічно-ритуальний комплекс, тобто "перше творче осягнення людиною дійсності на основі довільних асоціацій та фантазійних аналогій" (с.134), призводять до виникнення ознак "емблематичного осягнення та репрезентування давнього мисленнєвого досвіду, де домінантну роль відіграють наснажені психоемоційністю спостереження за природними явищами" (с.134). О.М. Солецький пропонує називати продукт цих складних процесів "натуралістичним емблематизмом" (с.135).

У розділі IV О.М. Солецький звертається до вчень З. Фройда і К.Г. Юнга, щоб простежити зв'язок емблематичних механізмів із теоріями двох видатних психоаналітиків. Дисертант відзначає, що "ототоженні через візуальне уявлення сенси давніх "подій" відіграють функцію внутрішнього схематичного унаочнення для оформлення значень психоаналітичних понять" (с.140). Він

нагадує, що міфологічні образи та історії, якими оперує З. Фройд, можна сприймати як емблеми, шаблонні схеми чи стереотипи, організовані за зразками, апробованими в емблематичних збірниках XVI-XVIII ст. (Нарцис, Едип, Прометей). Тут також важливу роль відіграє слово і образ, візуальні образи, прив'язані до слова, словесний опис снів як конструювання "емблеми" (с. 151), прикладання вербальних підписів до оніричних візій (с.152), снообраз і його словесні маркери (с.152).

К.Г. Юнг зосереджується на констатуванні лінгвістичної природи архетипних з'явлень, стягненні в єдину сполуку понять образу (іконічного) і соціально-культурної ідеї (конвенційного), що синкретично позначають смислову єдність (с.157). Дисертант переконаний, що категорії, які розглядає К.Г. Юнг, можна визначати чи пояснювати лише емблематично, "адже це, як правило, складні, абстрактні, метафізичні та психічні явища (життя, смерть, самість, душа, індивідуація), значення яких важко зредувати лише вербально" (с.159). Він вказує, що все у К.Г. Юнга - досвід, сенс, процес самоаналізу - форматується емблематично (с.168), бо емблематичні схеми близькі до мисленневих смисловорядкувальних механізмів (с.168), бо образні константи потребують вербального коментування (с.168).

Розділ IV дисертаційного дослідження О.М. Солецького називається "Від міфології до психоаналізу: емблематичні механізми і теорії З. Фрейда, К.Г. Юнга, М. Кляйн, Н. Зборовської". На мій погляд, ряд З. Фройд, К.Г. Юнг, М. Кляйн, Н. Зборовська виглядає трохи дивним. Праці, М. Кляйн, які аналізує О.М. Солецький - це, як на мене, взірць радикального фрейдизму, отож її міркування про "емблематичну" емоційність мало що додають до міркувань про природу емблематизму. Присутність же імені Н. Зборовської у назві IV розділу я можу виправдати хіба тим, що колишня співробітниця Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, яка так рано пішла з життя (працю якої "Код української літератури" я рецензував, відзначивши, що ключа до давньої української літератури вона так і не знайшла), якось підказала

дисертантові звернутися до "Треноса" Мелетія Смотрицького (1610). Твір, побудований як плач Церкви-Матері, від якої відщуралися діти, звичайно ж, таїть у собі привабливі для послідовників З. Фрейда схеми. Отож треба віддати належне і сміливості Н.В. Зборовської, і уважності О.М. Солецького, повз увагу якого такий твір не пройшов. Проте, і саме це я мав на увазі, рецензуючи "Код української літератури", конфесійна складова давньої української літератури дещо ускладнює завдання тих, хто намагається підійти до творів української давньої літератури з фрейдистськими "відмичками". Звичайно ж, можна писати про трансформування свідомості і психіки людини Х-XVIII ст., що це був "революційний, перехідний період світоглядної реформації (нового духовного народження)" і що він "наклав найбільший відбиток на ментальність нації, формуючи глибоко закорінену у підсвідомості низку комплексів та поведінкових стереотипів. Так чи інакше тут маємо очевидну підставу для констатування культурної та світоглядної психотравми, що виникла під впливом ментального переорієнтування та "кастрування" (с.182). Є, для прикладу, ґрунтовна праця Анатолія Ціпка "Гносеоестетична специфікація давньоукраїнської словесності" (2016), де простежено, що це переорієнтування аж ніяк не виглядало як кастрування. Проте я не про це. Як на мене, аналіз "Треноса" в дисертаційному дослідженні О.М. Солецького можна вважати добрим початком нового прочитання пам'ятки давньої української літератури, яке уможливила сьогоднішня дисертація. Щоправда, її автора дещо засліпила схема Мати-діти. Він, певно, забув, що З. Фрейд розглядав стосунки матері й сина, батька й дочки. А Мелетій Смотрицький вкладав в уста Матері-Церкви докори на адресу просто дітей: "Діток народила і зростила, а вони зреклися мене, стали мені посьміховиськом і глумом... Діток вродила, пильно їх ростила, а вони мене зреклися і привели до упадку ...сини мої, ящуриному позаздривши племені, плоть мою отруйними жалами жалять... та різних, однак, звичаїв (ой леле!) синів на сором і болість бачу. Немає нікого серед них, хто б вітця наслідував. Немає жодного, котрий би йшов за матір'ю... вітця соромлять, матір оббріхують..." і т.д. Одне слово, в О.М. Солецького є ще простір для

поглиблення своїх спостережень - у твердженнях про "втечу" від матеріального світу в світ духовний (с.184), про людину як "дитину" з несформованим "его", що потребує батьківського захисту та опіки"(с.185), в оцінці полемічних писань, які нібито більше "переймалися теоретичним обґрунтуванням теократичної концепції світу, ніж осмисленням органічності людини у Всесвіті", яке поглиблювало "світоглядні хитання" (с. 192).

Вдячнішими в дисертаційному дослідженні є міркування про емблематизм творчості Г.С. Сковороди, в якій щасливо збіглися вербальні та зображальні компоненти, лектура великого філософа, його висловлення про емблеми і власні взірці емблематичної творчості. У розділі V "Емблематичний код бароко" слушно говориться: "Сковорода, помічаючи та запозичуючи з емблематичних збірників конкретні символи та емблеми, піддає їх контекстуальному переакцентуванню і використовує як знаки для нових семантизацій. Він часто вживає в одній схемі образи та текстуальні коментарі, наприклад, з еллінського та біблійного контекстів" (с.238).

Це ж саме можна сказати й про розділ VI "Постемблематика": іконічно-конвенційні механізми в новій українській літературі", де розглянуто творчість Т.Г. Шевченка, Івана Франка, Василя Стефаника, Леся Мартовича та Юрка Іздрика. Попри те, що твори перших чотирьох письменників належать до нової літератури, а творчість Ю. Іздрика - до літератури новітньої, відзначимо глибину й виваженість, а також переконливість спостережень над "Тополею", "Сном", творами Івана Франка, "Моїм словом" та "Камінним хрестом" Василя Стефаника, буфонадними й карикатурними "префігураціями" Леся Мартовича і "Воццеком" Юрка Іздрика. У Т.Г. Шевченка емблематичність творів підсилює, як відомо, зв'язок малярської і поетичної художньої практики (добре, що О.М. Солецький пов'язує її з пам'ятками української книжної справи XVII-XVIII ст.) тощо. Мені здається, що роздуми про емблематичні форми "Кобзаря" підсилили б згадка "Кобзаря" Петра Гулака-Артемівського (1877) та "Кобзаря" Михайля

Семенка (1924): вона б увиразнила особливості шевченкового емблематизму, зайвий раз показала б, що творить той емблематизм.

Не викликають суттєвих заперечень підрозділи про І.Франка, Леся Мартовича (читаючи розділ про Леся Мартовича і знайшовши посилання на Еміля Дюркгейма, я впіймав себе на думці про слушність цієї цитати і пожалкував, що зарубіжні вчені не знають про існування української літератури, посилання на яку лишень підсилила б їхні роздуми про природу художнього слова...). Знайомлячись із підрозділом про емблематичність іздрикового "Воццека", я дивувався вибору дисертантом саме цього твору, написаного постмодерністом. Але це воля автора дисертації - обирати приклад для демонстрації особливостей "утворення латентного коду нової світоглядної емблематичності" (с. 366).

О.М. Солецький запропонував нам своєрідну міні-історію емблематизму в українській літературі. Його дисертація показала всі етапи розвою емблеми - від її зародкових виявів у фольклорі, до гравюрного етапу - в творчості Г. Сковороди, до живописного - у спадщині Т.Г. Шевченка, до гіперемблематизму нової та новітньої української літератури. Під час знайомства з дисертацією О.М. Солецького я готував йому пропозиції написати роботу про народну картину "Козак Мамай" з її вербальністю та зображальністю, про зорову поезію, про гербові вірші, надгробні написи та ін. Загалом же дисертаційне дослідження О.М. Солецького можна вважати таким, яке відкриває нові перспективи, адже через призму емблеми відтепер можна розглядати твори багатьох письменників - тих, що жили й працювали у ХІХ, і тих, що працювали в ХХ і працюють у ХХІ столітті.

Монографія, опубліковані статті, виголошенні доповіді, а також автореферат докторської дисертації узгодженні між собою. Дисертація відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженим

постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.).

Отож О.М. Солецький цілком заслуговує на присудження пошукуваного наукового ступеня доктора філологічних наук (спец. 10.01.01 – українська література, 10.01.06 – теорія літератури).

М.М. Сулима, д.філол.н.,

проф., акад. НАН України,

заст. директора з наук. роботи

Інституту літератури

ім. Т.Г. Шевченка НАН України

